

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

جامعه‌شناسی خانواده و خویشاوندی

www.ketab.ir

نویسنده:

دکتر موسی شعبان پور پیچا

انتشارات
هذنگاره

سرشناسه	: شعبان پور، موسی، ۱۳۵۴ -
عنوان و نام پدیدآور	: جامعه‌شناسی خانواده و خویشاوندی نویسنده موسی شعبان پوریچا.
مشخصات نشر	: کرج: انتشارات هنر نگاره، ۱۴۰۰.
مشخصات ظاهری	: ۲۵۷ ص: جدول، نمودار.
شابک	: 978-622-96056-7-7
وضعیت فهرست‌نویسی	: قیفا
یادداشت	: کتابنامه: ص [۲۴۹] - ۲۵۷.
یادداشت	: کتاب حاضر در اصل پایان‌نامه مولف بوده است.
موضوع	: خانواده‌ها -- ایران -- جنبه‌های جامعه‌شناختی
موضوع	: Families -- Iran -- Sociological aspects
موضوع	: خانواده‌ها -- جنبه‌های جامعه‌شناختی
موضوع	: Families -- Sociological aspects
موضوع	: خویشاوندی -- ایران
موضوع	: Kinship -- Iran
موضوع	: صلہ رحم
موضوع	: Kinship ethics*
موضوع	: خویشاوندی
موضوع	: Kinship
موضوع	: خویشاوندی -- جنبه‌های مذهبی -- اسلام
موضوع	: Kinship -- Religious aspects -- Islam
رده‌بندی کنگره	: HQ۶۶۶/۴
رده‌بندی دیویی	: ۳۰۶/۸۵۰۹۵۵
شماره کتابشناسی ملی	: ۷۶۶۶۹۱۶
اطلاعات رکورد کتابشناسی	: ...

جامعه‌شناسی خانواده و خویشاوندی

نویسنده:

دکتر موسی شعبان پوریچا

ناشر: هنر نگاره

صفحه‌پرداز و طراح جلد: مهدی اکبرزاده

چاپ اول: بهار ۱۴۰۰

شمارگان: ۲۰۰ نسخه

قیمت: ۹۰۰۰۰ تومان

شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۹۶۰۵۶-۷-۷

تلفن انتشارات هنر نگاره: ۰۲۶-۳۴۳۴۹۴۹۸ همراه: ۰۹۱۲۳۱۵۰۷۶۸

honare.negareh.pub@gmail.com

فهرست مطالب

فصل اول: تعریف واژه‌ها و اصطلاحات جامعه‌شناسی خانواده و خویشاوندی..... ۱۳

جامعه‌شناسی..... ۱۴

۱- پدیده اجتماعی..... ۱۵

۲- جامعه انسانی..... ۱۵

۳- روش و شیوه علمی..... ۱۵

استحکام خانواده هسته‌ای..... ۱۶

خانواده گسترده..... ۱۶

خانواده زن و شوهری..... ۱۶

شبکه خویشاوندی..... ۱۷

نظام خویشاوندی..... ۱۷

پیوندهای خویشاوندی..... ۱۷

ازدواج خویشاوندی..... ۱۸

کارکرد..... ۱۸

فصل دوم: اهمیت و ضرورت خانواده و خویشاوندی..... ۱۹

فصل سوم: پیشینه خویشاوندی..... ۲۵

اجتماعی بودن، پدیده نظام خویشاوندی..... ۲۶

خاستگاه نظام‌های خویشاوندی..... ۲۷

نظام خویشاوندی در جوامع ابتدایی..... ۲۸

کارکردهای نظام خویشاوندی در جوامع سنتی و ابتدایی..... ۳۱

الکوهای سکونتی خانواده‌ها و شبکه خویشاوندی..... ۳۳

۱- سکونت در خانه پدری..... ۳۴

۲- سکونت در خانه مادری..... ۳۵

۳- سکونت دوجانبه..... ۳۶

۳۶	۴- سکونت در خانه دایی (دایی مکانی)
۳۶	۵- نومکانی
۳۷	۶- سکونت دومکانی
۳۸	شیوه زندگی و شبکه خویشاوندی
۳۸	۱- شبکه خویشاوندی در ایلات و عشایر
۳۹	۲- شبکه خویشاوندی در روستاها
۴۱	۳- شبکه خویشاوندی در شهرها
۴۱	۴- انواع شبکه خویشاوندی
۴۳	سیر تاریخ تفکر خویشاوندی
۴۴	دوره نخست: از نیمه سده نوزدهم تا آغاز سده بیستم
۴۴	دوره دوم: از آغاز سده بیستم تا نیمه سده بیستم
۴۴	دوره سوم: از نیمه سده بیستم تا دهه هفتاد
۴۵	دوره چهارم: از دهه هفتاد میلادی تاکنون
۴۵	ویژگی‌های خویشاوندی در اعصار عمده تاریخ بشری
۴۵	۱- عصر شکار و گردآوری خوراک
۴۷	۲- عصر بوستان کاری
۴۸	۳- عصر کشاورزی
۴۹	۴- عصر صنعتی
۵۲	دوره‌های مختلف نظام خویشاوندی در ایران
۵۲	۱- دوران باستان
۵۲	۲- دوران اسلامی
۵۳	۳- دوره معاصر
۵۵	ویژگی‌های نظام خویشاوندی در ایران
۵۵	۱- زندگی گروهی
۵۶	۲- درون همسری

۶۱ فصل چهارم: کارکردهای نظام خویشاوندی در اسلام

۶۲	تعریف روابط خویشاوندی (صله رحم)
۶۲	اهمیت نظام خویشاوندی از منظر اسلام
۶۴	مصادیق و شیوه‌های صله رحم

۶۵	کارکردهای نظام خویشاوندی در اسلام
۶۷	نقش خویشاوندان در امر ازدواج جوانان و کمک به همسان‌گزینی
۶۸	نقش درمانگری
۶۸	حمایت از استقلال خانواده هسته‌ای
۶۹	حمایت‌های خویشاوندی
۷۰	آثار و برکات صله رحم و خویشاوندی از منظر اسلام
۷۰	الف) آثار دنیوی
۷۳	ب) آثار اخروی
۷۴	آسیب‌شناسی روابط خویشاوندی
۷۷	انزجار اسلام از قطع پیوند خویشاوندی
۷۸	توصیه‌هایی برای پیوند دوباره با خویشاوندان
۷۹	نتیجه‌گیری

۸۱ فصل پنجم: شکل‌گیری خانواده هسته‌ای معاصر

۸۲	تعریف خانواده هسته‌ای
۸۳	خانواده سالم و ایده‌آل از نظر اسلام
۸۴	عوامل مؤثر در پیدایش خانواده‌های هسته‌ای معاصر
۸۶	ویژگی‌های خانواده هسته‌ای امروزی
۹۰	کارکردهای خانواده‌های هسته‌ای
۹۳	مراحل عمر خانواده هسته‌ای
۹۳	۱- شکل‌گیری و سن ازدواج
۹۴	۲- گسترش و گسترش کامل
۹۴	۳- انقباض و انقباض کامل
۹۴	۴- انقباض
۹۴	۵- انقباض و انحلال
۹۴	نقد به مدل عام بودن خانواده هسته‌ای
۹۹	ویژگی‌های نظام خویشاوندی هسته‌ای مدرن

فصل ششم: الگوهای جدید زندگی خانوادگی در غرب و ایران..... ۱۰۱

۱۰۲..... ساختار خانواده در اسلام

۱۰۳..... الگوها و شکل‌های جدید خانواده در غرب

۱۰۴..... ۱- خانواده هسته‌ای معاصر

۱۰۶..... ۲- کاهش زندگی فرزندان با پدر و مادر طبیعی خود

۱۰۶..... ۳- افزایش تعداد خانواده‌های تک‌والد

۱۰۷..... ۴- هم‌خانگی

۱۰۸..... ۵- تغییر در خانواده میان‌نسلی

۱۰۸..... ۶- گسترش زندگی مجزوی (مجردماندن)

۱۰۸..... ۷- ازدواج‌های تک‌همسری بی‌دربی

۱۰۹..... ۸- خانواده گسترده چندنسلی

۱۱۱..... الگوهای جدید خانوادگی در ایران

۱۱۲..... ۱- خانواده هسته‌ای کم‌شمار

۱۱۵..... ۲- ازدواج سفید (هم‌خانگی، هم‌باشی، ازدواج آزاد)

۱۱۶..... ۳- بالا بودن سن ازدواج زنان (تغییر فرهنگ ازدواج)

۱۱۶..... ۴- تجرد قطعی

۱۱۷..... ۵- تک‌سرپرست

۱۱۷..... ۶- خانواده گسترده

فصل هفتم: نظریه‌ها در حوزه خویشاوندی..... ۱۲۱

۱۲۳..... مکاتب و رویکردها

۱۲۳..... ۱- کارکردگرایی

۱۲۳..... ۲- رویکرد ساختی کارکردی

۱۲۴..... ۳- رویکرد سیستمی

۱۲۴..... ۴- رویکرد روان‌شناسی

۱۲۵..... ۵- رویکرد انسان‌شناسی

۱۲۶..... ۶- تئوری نوسازی

۱۲۷..... ۷- رویکرد تکاملی و تحولی

۱۲۹..... ۸- رویکرد تقابلی

۱۲۹..... ۹- نظریه کنش متقابل اجتماعی

۱۳۰..... ۱۰- رویکرد پست‌مدرنیستی

مقدمه

خانواده و خویشاوندی، مهم‌ترین رکن جامعه انسانی را تشکیل می‌دهند. در اسلام به‌جای «ارتباط خویشاوندی»، «صله رحم» به کار رفته و استحکام و استمرار روابط خویشاوندی (سببی و نسبی) به‌عنوان یک ارزش به‌شدت مورد توجه و تأکید قرار گرفته است. در قرآن پیرامون اهمیت و جایگاه پیوند با خویشاوندان تأکیدات فراوانی شده است (به‌عنوان مثال، در سوره‌های: بقره/ ۸۳، ۱۸۰، ۲۱۵؛ نساء/ ۳۶؛ انعام/ ۱۵۱؛ اسراء/ ۱۳ و ۲۴؛ لقمان/ ۱۴ و ۱۵). در آیات قرآن و کلمات اولیای دین (علیه‌السلام) به آثار مثبت مادی و معنوی این روابط و پیامدهای ناخوشایند قطع این روابط اشاره شده است. اعلام انزجار اسلام درخصوص قطع ارتباط خویشاوندی برای بازدارندگی است. هرچند اسلام برای حفظ خویشاوندی تأکید زیادی دارد؛ اما رعایت خطوط قرمز که دین مبین اسلام مشخص کرده، الزامی است.

در جوامع ابتدایی و سنتی، خویشاوندی بنیان روابط اجتماعی انسان‌ها را تشکیل می‌دهد و اساساً رابطه انسان‌ها در این جوامع براساس خویشاوندی استوار است. در جوامع معاصر نیز شبکه خویشاوندی دارای کارکردهای متنوع و جدیدی است. امروزه اشکال و الگوهای متنوعی در زندگی خانوادگی ظهور یافته که یکی از این اشکال، «خانواده هسته‌ای» است. در نظر بسیاری از جامعه‌شناسان غربی و برخی صاحب‌نظران داخلی، خویشاوندی نقش و جایگاه خود را از دست داده و بسیاری از کارکردهای خویشاوندی به نهادها و مؤسسات دولتی و غیردولتی سپرده شده است. اما بسیاری از صاحب‌نظران داخلی و خارجی، بر حفظ نفوذ و عملکرد خویشاوندی و یا برجسته شدن برخی از کارکردهای خویشاوندی تأکید دارند.

بخش بزرگی از تئوری‌های جامعه‌شناسی و مردم‌شناسی به خانواده و خویشاوندی اختصاص یافته است. نظریه‌های مختلف جامعه‌شناسی و مردم‌شناسی در حوزه خویشاوندی و خانواده هسته‌ای در مکاتب مختلفی همچون: تکاملی، کارکردی، ساختی، تضادی، و پست‌مدرنیسم ازسوی صاحب‌نظران مطرح شده است. در ایران نیز حوزه خانواده و خویشاوندی به دلیل استحکام ارزش‌های خانواده و تأکید فراوان اسلام به این امر، مورد توجه فراوان صاحب‌نظران داخلی قرار گرفته و تحقیقات مفصلی درخصوص موضوعات مختلف صورت گرفته است. این نظریه‌های مختلف مطرح‌شده را می‌توان به دو دسته کلی تقسیم‌بندی کرد: برخی از این

صاحب‌نظران معتقدند که با رشد و گسترش جامعه صنعتی و خانواده‌های هسته‌ای، از نقش و کارکردهای نظام خویشاوندی در دوران معاصر کاسته شده است. از عمده‌ترین صاحب‌نظران این طیف می‌توان به تالکوت پارسونز اشاره کرد. برعکس، گروهی دیگر از کارشناسان معتقدند که در جهان معاصر نیز نظام خویشاوندی از نقش و کارکردهایی برخوردار است و نوسازی نتوانسته به‌طور کامل نظام خویشاوندی را محو و نابود سازد. از این طیف، می‌توان به چیل، لی، ازاد، بهنام و... اشاره کرد. از نظر دیوید چیل، صنعتی شدن، نوسازی و گسترش شهرنشینی، به گونه‌های مختلف باعث تقویت پیوندهای خویشاوندی می‌شود.

دنیای غرب با توسعه اقتصادی و صنعتی، به تجربه جدید و نه‌چندان مطلوبی از زندگی اجتماعی خود دست یافته است. دانشمندان غربی، تئوری‌ها، مفاهیم و دستاوردهای فکری خود را بعد از ساخت و پرداخت، مثل دیگر تولیدات صنعتی و کشاورزی و خدماتی، به دیگر کشورها عرضه و گمان کردند تمامی فرهنگ‌ها و جوامع باید همان راه و فرایند توسعه آنان را دنبال نمایند. یکی از پیامدهای مدرنیته و تجربه غربی، تضعیف نهاد خانواده به سود مراکز و مؤسسات مالی و آموزشی بود و نهادها و مؤسسات مالی و اعتباری و آموزشی به جای نهاد خانواده نشسته است. تئوری‌های غربی در حوزه خانواده، پر از نمونه‌هایی است که بازگوکننده کاهش نقش و کارکردهای نظام خویشاوندی در عصر مدرن است، اما این تئوری‌ها، قابل تعمیم به سایر جوامع - به‌ویژه جامعه ایرانی - نیست.

هرچند تجربه زیستی جدید خانواده‌های ایرانی و ورود آنان به دوران مدرنیته، نقش و کارکردهای نظام خویشاوندی را تغییر داده، اما این موضوع به معنای نادیده گرفتن پیوند خویشاوندی در جامعه ایرانی نیست؛ بلکه حاکی از دگرگونی کارکردها و نقش‌های نظام خویشاوندی در ایران است. یکی از دلایل اساسی در قوام نظام خویشاوندی در ایران، ریشه‌دار بودن اعتقادات و ارزش‌های اسلامی است که دستورهای مهمی درخصوص حفظ پیوند خویشاوندی دارد.

این کتاب به دنبال پاسخ به این سؤال است که شبکه خویشاوندی در ایران (در مقایسه با کشورهای غربی)، دارای چه کارکردها و نقش‌هایی است؟ آیا شبکه خویشاوندی در استحکام خانواده هسته‌ای نقش دارد؟

پژوهش‌هایی که ازسوی نویسندگان این سطور انجام شده، نشان می‌دهد نظام خویشاوندی

در ایران همچنان دارای کارکردهایی بوده و این کارکردها در استحکام خانواده هسته‌ای مؤثر می‌باشد. برخلاف تئوری‌های غربی، نه تنها خانواده‌های هسته‌ای ارتباطش را با شبکه خویشاوندی قطع نکرده، بلکه شبکه خویشاوندی در کنار خانواده هسته‌ای، ایفاگر نقش‌های مختلفی است که در استحکام و تقویت خانواده‌های هسته‌ای نقش عمده‌ای ایفا می‌کند.

این کتاب در ده فصل تنظیم شده است. فصل اول به تعریف واژه‌ها و اصطلاحات در حوزه خانواده و خویشاوندی اختصاص دارد. فصل دوم به اهمیت و ضرورت خانواده و خویشاوندی می‌پردازد. فصل سوم با عنوان «پیشینه نظام خویشاوندی» اشاره می‌کند؛ یعنی نظام خویشاوندی را در بستر تاریخ - در ایران و جهان - مورد بررسی اجمالی قرار می‌دهد. فصل چهارم با عنوان «کارکردهای نظام خویشاوندی در اسلام»، اهمیت نظام خویشاوندی، مصادیق و شیوه‌های صلح رحم، آثار و برکات روابط خویشاوندی و آسیب‌شناسی روابط خویشاوندی از منظر اسلام مورد بحث و بررسی قرار گرفته است. در فصل پنجم، به موضوعاتی چون: عوامل مؤثر بر شکل‌گیری خانواده هسته‌ای معاصر، مراحل عمر و ویژگی‌ها و کارکردهای خانواده هسته‌ای و نقدهای مدل عام بودن خانواده هسته‌ای پرداخته شده است. فصل ششم به اشکال و الگوهای جدید زندگی خانوادگی در غرب و ایران اختصاص دارد. در فصل هفتم، به موضوعاتی چون: مکاتب، رویکردها و دیدگاه‌های صاحب‌نظران داخلی و خارجی و نظریه محقق در حوزه نظام خویشاوندی اشاره شده است. فصل هشتم، کارکردهای گوناگون نظام خویشاوندی را در جوامع ابتدایی و امروزی (ایران و جهان) مورد بررسی قرار داده است. فصل نهم با استفاده از تکنیک «مصاحبه» به احصای کارکردهای گوناگون نظام خویشاوندی در شهر تهران پرداخته است. در فصل دهم، به نتیجه یک تحقیق میدانی راجع به کارکردهای مختلف نظام خویشاوندی برای خانواده‌های هسته‌ای ساکن در شهر تهران اشاره شده است.

امید است این کتاب رضایت خوانندگان گرامی، دانشجویان و اساتید گران‌قدر علوم اجتماعی را فراهم سازد.

دکتر موسی شعبان‌پورپیچا

تهران ۱۳۹۹